

Erik Lundström

Kyrkans visselblåsare – hur ser villkoren ut

Ett uppdrag kyrkan alltid har haft är att peka på orättfärdigheten i världen – och om möjligt göra något åt den. Därför hänger profetisk diakoni och visselblåsning tätt ihop. Men vilka förutsättningar för visselblåsande finns ute i församlingarna? Även om kyrkan står i en tydlig och lång tradition av visselblåsning kräver den profetiska diakonin i Svenska kyrkan sin profet.

Under året har kyrkklockorna representerat den profetiska diakonin när det ringdes fara för allmänheten i såväl Jönköping under första maj och under politikerveckan i Visby. Dessa initiativ har fått såväl nationell som internationell uppmärksamhet och satt den annars något svårfångade profetiska diakonin på kartan. Begreppet hör kanske mest hemma bland kyrkans facktermer, men handlar om hur kyrkan genom olika typer av handlingar synliggör utsatthet som riskerar att kränka människovärdet. Kyrkklockor, debattartiklar och höjda röster är några exempel på hur den profetiska diakonin kan se ut. En slagning på nätet kanske ger en hint om begreppets utbredning och användning i den tid som den profetiska diakonin bäst torde beskriva ett av kyrkans viktigaste uppdrag i sin samtid. "Profetisk diakoni" ger kring omkring tusen träffar, jämfört med enkom "diakoni" som får närmare en miljon träffar.

Ninni Smedberg talar om kyrkans profetiska diakoniuppdrag i termer av att "avslöja orättvisor och kämpa för att försvara rättvisan".¹ Erik Blenberger drar ett likhetstecken mellan profetisk diakoni och kyrkans roll som kritisk röst då han menar att kritikerrollen utgår från kyrkans uppgift att uppmärksamma mänsklig utsatthet och påtala brister i den offentliga sektorns sätt att möta utsatthet.² Sanna Lindström påminner om att vikten av att gestalta värderingar; man kan inte tala om något med mindre än att det man säger omsätts i handling, det vill säga levs ut.³ På så

sätt kan man tala om profetisk diakoni som en slags trovärdighetsmarkör eller bekräftelse på att evangeliet har liv i en församling. Det torde därför vara svårt att som kyrka ansluta till kristusbudskapet utan att se och därmed ta hänsyn till dimensionen av profetisk diakoni hos avsändaren. En person eller organisations uttalande måste överensstämma med dess handlingar; man kan inte påstå en sak, göra något annat och ändå förbli trovärdig.

Redan i Gamla testamentet träder profeterna in i den kristna traditionen och budskapen är allt annat än lättsamma; uteslutande handlar det om att blåsa i pipan när samhälle och religiösa institutioner handlar orättfärdigt eller underlåter att göra det de borde. Genom hela bibeln går den profetiska aktionen som en röd tråd; kritik och varningar framförs i frågor som rör allt från hur samhället och makten behandlar de svaga till korruption i olika former, exempelvis köpvågar som väger fel eller hur flyktingen behandlas.

När Jesus trädde fram och talade till folket gjorde han det i en lång tradition av profeter som kritiserade samhället och de religiösa utövarna. Läsningen i Nasarets synagoga ur profeten Jesajas bok kan betecknas som profetisk diakoni: "Herrens ande är över mig, ty han har smort mig till att frambära ett glädjebud till de fattiga. Han har sänt mig att förkunna befrielse för de fångna och syn för de blinda, att ge de förtryckta frihet och förkunna ett nådens år från Herren". En programförklaring för den verk-

samhet som sedan följde och som hans efterföljare uppmanas att handla efter även i vår tid – det är kristusexemplet som fortfarande inspirerar och motiverar kyrkan till profetisk diakoni.

Dagens profeter

Nu för tiden kallas profeterna ofta visselblåsare, personer som enligt forskningen har en inre stark etisk kompass och som helt enkelt inte kan stå och se på när människor far illa. Visselblåsare kan lätt bli "syndabockar" eftersom de ofta är människor med stort civilkurage. Därför löper de också risk att hamna på kollisionskurs med omgivningen när de påpekar oegentligheter och missförhållanden. Visselblåsare kan också ses som "ethical resisters", etiska motståndsmän, som med risk för vedergällning vågar stå upp mot överlägsna krafter och protestera mot rådande system. Av dessa motståndsmän fordras stark moralisk övertygelse; att våga agera i linje med just sin övertygelse och det man tror på. För visselblåsning kan uppfattas som "förräderi" som bör sanktioneras. Minskad benägenhet och rädsla hos tjänstemän att agera visselblåsare anses öka korruptionsriskerna. Det är inte osannolikt att tro att den profetiska diakonin, rätt utövad, på sikt kan minska samhällskorruptionen.

Mot bakgrund av forskningen om visselblåsare kan man förstå att inte alla väljer att blåsa i pipan. Långt från alla vågar vara visselblåsare. Ibland talar man om "tystnadens förvaltning", där tystnaden vanligtvis är en effekt

av att människor inte vågar säga ifrån trots att de ibland borde göra det. Forskningen pekar på att tystnaden på arbetsplatserna har ökat på senare år; låg position i organisationen och hotad ställning på arbetsmarknaden gör medarbetare tysta. Det finns också en rädsla att ta upp de missförhållanden som förekommer och blåsa i pipan på sin arbetsplats.

Visselblåsningen har även sina egna regeluppsättningar; om en visselblåsare väljer att förmedla kritiken externt är det mer känsligt och ger starkare reaktioner från omgivningen än om den bara framförs internt. Forskningen listar en rad konsekvenser som visselblåsaren kan råka ut för; allt från tyst ogillande, tillrättvisning och försämrad löneutveckling eller karriär till ren utfrysning, mobbing och hot. I visselblåsningens kölvatten finns även risk för varningar, disciplinpåföljder, omplacering eller uppsägning. Ibland är det svårt för visselblåsaren att få ett nytt jobb. Kristusorden om att ingen profet blir erkänd i sin hemstad verkar hålla i sig. Begreppet ”profetisk diakoni” kan till viss del förena dagens visselblåsning med bibelns berättelser om profeternas uppdrag.

Att bryta mot det religiösa fältets doxa

Ett sätt att försöka förstå vilka krafter som utmanas vid profetisk diakoni är den franske sociologen Pierre Bourdieus fältbegrepp.⁴ Han menar att välfärdsstaten är sammansatt av flera relativt autonoma fält, vart och ett med sin specifika logik, kamper och regler. Ett fält är det religiösa fältet där krafter bryts, internt men också i förhållande till andra fält. Ett fält är därför inte ett harmoniskt system där kyrkans arbete är neutralt och altruistiskt utan tvärt om kännetecknas fältet av kamp, konkurrens och intresse-motsättningar. Det är i detta fält som den profetiska diakonin utmanar där den utövas menar Bourdieu. Inom det religiösa fältet gäller kampen exempelvis monopoliet över den ”legitima” rätten att utöva ”religiös makt”, men en grundläggande motsättning

är mellan kyrkans ”prästerskap” och ”profeterna”. Det är rimligt att hålla för troligt att profetisk diakoni med dess profeter och utövarare därmed utmanar den religiösa såväl som sekulära makten genom att på olika sätt sätta strålkastarljuset på orättfärdighet. I denna kamp använder individerna eller institutionerna sina något ojämnt fördelade innehav av religiöst kapital, det vill säga sådant som erkännande och anseende eller auktorisation menar Bourdieu. Dessa ”kapitalinnehav” påverkar i sin tur vilka positioner aktörerna får i det religiösa fältet. Som visselblåsare sätter man sitt religiösa kapital i hög grad på spel. I gengäld agerar man med i enlighet med vart den inre kompassen pekar. Forskningen säger att tillfredsställelsen är stor även om priset var högst i frågan om etiska vägval.

Varje fält har enligt Bourdieu också sin speciella ”doxa”; alltså regler, rutiner och föreställningar om vad som är rätt och fel, normalt och onormalt, naturligt och onaturligt. Inom kyrkan och de lokala församlingarna kan det handla om symboliska trossystem och egna värderingssystem; ju högre grad av strukturering, kontroll och historia ett fält har, desto starkare strid mellan å ena sidan konservativa krafter och å andra sidan utmanande krafter som ifrågasätter doxan.

Den som på olika sätt väljer att utöva profetisk diakoni kan per automatik därmed sägas ifrågasätta kyrkans doxa. Bourdieu talar även om en slags ”social magi” som sker genom att den invigde träder in i ”doxans tysta överenskommelser”. I kyrkans vigningstjänster blir denna magi extra tydlig. Genom vigningen sker ett upphöjande till en annan nivå av ”högre” dignitet och då kan den sociala magin börja verka. Men det innebär också en slags tacksamhetsskuld och den invigde förväntas återgälda ”gåvan” att bli konsekrerad, vigd, genom tacksamhet och lojalitet som motgåva menar Bourdieu. Att i denna överenskommelse ifrågasätta doxan genom att flagga om orättfärdighet i de egna leden kan ses som en svek. Bourdieu slår fast att ju mer

konsekrerad och invigd medarbetaren är, desto mer är hen benägen att konseknera objekt som är skapade inom doxan.

Centrala förutsättningar

Från högsta ort påbjuds de lokala församlingarna i Svenska kyrkan att utöva just profetisk diakoni. I samband med 2014 års Biskopsmöte – kyrkans officiella organ för samråd mellan Svenska kyrkans biskopar – belystes på ett särskilt sätt diakoner och prästers kallelse och uppdrag i kyrkan. Biskoparna slår i mötet fast att det i församlingsuppdraget finns en ”profetisk dimension som innebär att ge röst och livsutrymme åt de utsatta”.⁵ De ser att i det profetiska uppdraget ingår att ”analysera sociala och politiska skeenden”, samt själv vara en ”förändringsaktör” och ”opinionsbildare”.

Biskoparna betonar diakonens roll i att ta ett särskilt ansvar för den profetiska diakonin och ser också att diakonen därmed blir församlingens röstbärare som omsätter evangeliet i handling genom att ge röst åt dem som inte hörs, försvara utsatta och stödja dem som behöver livskraft. Biskoparna slår också fast att diakonens uppdrag som röstbärare innebär en ”skyldighet” att protestera när ”människovärdet kränks” och när människor inte behandlas på ett ”värdigt sätt”.

I biskoparnas brev betonas även att diakonen ska uppmärksamma strukturer i samhället som ”leder till allvarliga problem för enskilda eller grupper”. Kyrkans högsta ledare föreslår också att diakonerna ska delta i offentliga debatter och föra samtal med samhällsföreträdare. Biskoparna menar att diakonen ska bistå människor i kontakt med exempelvis myndigheter, men också utrusta människor och ge dem kraft att förändra sin situation och ta ansvar för sitt eget liv.

Lokala förutsättningar

Men vilka förutsättningar och utmaningar finns för att kunna blåsa i pipan om orättfärdighet i och utanför Svenska kyrkan ute i landets försam-

lingar? Under våren har jag studerat visseblåsning i Svenska kyrkan i en masteruppsats i pedagogiskt ledarskap vid Uppsala universitet. I min studie "Kyrkans visseblåsare! Diakonens syn på profetisk diakoni och vad de behöver för att stå på de förtrycktas sida" intervjuas 13 diakoner som ger sin syn på profetisk diakoni och dess förutsättningar. Studien visar att kyrkans struktur avsevärt komplicerar arbetet med profetisk diakoni och hindrar dem från att agera såsom de önskar och har lovat i sina vigningslöften, vilket kan utlösa moralisk stress och modlöshet. Begränsat agent- och aktörskap i form strukturer, rädsla och okunskap möter av den profetiska diakonins ivrare. Intresseinställningarna består också av förlegade arbetssätt och prioriteringar. En sådan sak kan exempelvis vara uppifrån "påtvungande" gruppverksamheter för exempelvis diakoner; plikter som utgör ett direkt hot mot den profetiska diakonin. Profetisk diakoni förknippas vanligen med visseblåsning och många av diakonerna tycker att profetisk diakoni ökar kyrkans trovärdighet att vara kyrka – förutsatt att kyrkan regelbundet tar itu med sina egna problem. Därför tycker diakonerna att det är viktigt att visseblåsare även finns i kyrkan.

Min studie visar att profetisk diakoni ofta utmanar församlingarnas kultur eftersom profetisk diakoni inte alltid verkar vara prioriterad i församlingarna. Profetisk diakoni kräver därför mycket mod och ibland stor varsamhet inte minst på grund av tröga beslutsgångar och en relativt låg förståelse bland kyrkans medarbetare och kyrkoråd för hur profetisk diakoni bedrivs och varför. Många av den profetiska diakonins ivrare för en

ojämn kamp mot kyrkoherdar och kyrkoråd. I det profetiskt diakonala arbetet behöver kyrkans ledare gå före och visa vägen. Det behövs chefer som uppmuntrar till att lyfta saker som inte fungerar även inom kyrkan. Framför allt handlar det om att skapa arbetsgrupper med ett tillåtande klimat med högt till tak. Detta kan underlätta för den profetiska diakonins plats i församlingarna och samtidigt öka kyrkans trovärdighet att vara kyrka.

De intervjuade vill bli ledda av chefer som inte är fega, utan tvärtom modiga. Många av diakonerna uttrycker behovet av att chefen backar upp dem för att de ska kunna utföra profetisk diakoni exempelvis vid visseblåsning. De vill även att deras ledare och chefer ska ha tydliga förväntningar på diakonin, vilket kanske är ett uttryck för det de vill att det diakonala arbetet ska vara större än dem själva. En annan viktig förutsättning för profetisk diakoni är tid. Diakonerna i studien är mycket positivt inställda till profetisk diakoni, men de har sällan tid att ägna sig åt den. Profetisk diakoni tar såväl tid som resurser i anspråk.

Att de lokala förutsättningarna varierar gör att den profetiska diakonin inte i någon större omfattning omsetts i praktiken ute i församlingarna så som den påbjuds av biskoparna. Men många lokala undantag förstås.

Modiga chefer och innovativa medarbetare

Inom den profetiska diakonin verkar det såväl i dag som på bibelns tid finnas en inneboende konflikt som handlar om att bryta mot det religiösa fältets doxa. Den profetiska diakonin är kopplad till handlingar som

handlar om att upprätta Guds rike och människovärdet. Därför verkar utövandet av profetisk diakoni alltid vara förenat med en kostnad eftersom den till syvende och sist ytterst handlar om demokrati och därför utmanar den rådande makten; att utöva profetisk diakoni handlar om att till en del manifesteras Guds kärlek. Att arbeta i kyrkan innebär bland annat stora lojalitetskrav mot kyrkan. Inte minst för dem som utövar ämbetet genom så kallade vigningstjänster. Att som medarbetare ifrågasätta kyrkans doxa medför naturligtvis en rad kostnader liknande de som visseblåsare får betala. Här krävs modiga chefer och innovativa medarbetare som sätter den profetiska diakonin på agendan i det kyrkliga fältets lojalitetsväv.

ERIK LUNDSTRÖM

Socionom och journalist, verksam i Vaksala församling, Uppsala stift

Noter

- 1 Smedberg, N. (2009). Profetisk och politisk diakoni. i E. Hjalmarsson (red.), Nya möjligheter. Svenska kyrkans sociala roll i 2000-talets Sverige. Uppsala: Svenskkyrkan.
- 2 Blennberger, E. (1993). Begrepp och modeller. i Socialtjänstkommittén, SOU 1993:82. Frivilligt socialt arbete. Rapport av Socialtjänstkommittén. Stockholm: Fritzes.
- 3 Lindström, S. (2009). Kyrkans sociala ansvarstagande: fem möjliga roller. i E. Hjalmarsson (red.), Nya möjligheter. Svenska kyrkans sociala roll i 2000-talets Sverige. Uppsala: Svenska kyrkan.
- 4 Bourdieu, P. (1971). Genèse et structure du champ religieux. *Revue Française de sociologie*, 7 (2), ss. 295-334.
- 5 Svenska kyrkan. (2014). Kallad till diakon och präst i Svenska kyrkan. Biskopsmötet 2014. Uppsala: Svenska kyrkan.

www.svenskkyrkotidning.se